

СТРАДАЊЕ ПОДРИНСКИХ ОСНОВНИХ ШКОЛА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Осим знатних људских жртава у првом светском рату,¹ подрински округ је претрпео и доста велику материјалну штету. Међутим, овом приликом ми ћемо се задржати само на штети коју су имале основне школе, јер нам извештаји школских надзорника о томе пружају доста детаљне податке.²

¹ Подринска демократија, 41, 26. март, 1922, стр. 2. Према попису становништва у Краљевини Србији, 1910. године у подринском округу је живело 238 275 становника, а на основу пописа из 1921. године у њему је свега 182 358 становника.

² Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, фонд у сређивању. У току 1918/1919. школске године у подринском округу су постојала четири школска среза:

I — Азбуковачко-јадранско-рађевски школски срез са седиштем у Лозници. Он је обухватао све школе ова три политичка среза. Већ следеће школске године успостављају се, поново, два школска среза: крупански (све школе азбуковачког и школе рађевског среза, сем школе у Дворској), јадрански школски срез (школе у политичком срезу јадранском и школа у Дворској).

II — Мачвански школски срез са седиштем у Шапцу обухватао је ове школске године све школе мачванског политичког среза, изузев школа у: Белој Реци, Змињаку, Липолисту, Петковици, Прњавору. Рибарима, Слечевиху и Штитару, које су припадале шабачком школском срезу.

III — Шабачки школски срез са седиштем у Шапцу, поред наведених школа из мачванског политичког среза и школа у граду Шапцу, обухватао је и школе у: Десићу, Добрићу, Поцерском Метковићу, Чуљковићу и Мајуру.

IV — Поцерски школски срез са седиштем у Шапцу обухватао је школе у срезу посавотамнавском, као и следеће школе из поцерског среза: Варна, Горња Врањска, Драгојевац, Јевремовац, Криваја, Мала Врањска, Накучани и Орид.

Ратна штета основних школа у округу износила је:

Азбуковачки срез

Назив места у коме је школа	Вредност штете за школски намештај	Вредност штете за учила и наставна средства	Вредност штете за књиге, архиву и канц. материјал	Вредност штете на школским зградама	Вредност укупне штете
1) Лубовија	18 000	3 900	6 500	31 600	60 000 д.
2) В. Река	5 400	600	1 000	85 400	92 400 д.
3) Узовница	20 000	1 500	4 000	184 135	209 635 д.
4) Грачаница	8 000	2 500	1 500	188 000	200 000 д.
5) Д. Лубовија	10 500	3 000	6 500	15 000	35 000 д.
6) Г. Лубовија	1 650	/	/	20 000	21 650 д.
7) Царина	44 500	6 500	8 000	75 300	134 300 д.
8) Оровица	2 900	200	2 000	50 000	55 100 д.
9) Г. Буковица (Врхпоље и Цапарић)	11 560	3 250	4 000	15 500	34 310 д.
10) Г. Трешњица	17 250	1 200	5 000	36 650	60 100
Укупна штета	140 760	22 650	38 500	701 585	902 495 динара

Јадрански срез

1) Лозница	37 760	5 800	15 340	/	58 900 д.
2) Лешница	2 900	1 000	3 500	/	7 400 д.
3) Драгинац	17 720	700	2 500	72 971	93 891 д.
4) Ј. Лешница	14 650	3 600	10 000	38 760	67 010 д.
5) Јошева	6 350	500	2 000	36 350	45 200 д.
6) Текериш	11 510	1 950	/	23 440	36 900 д.
7) Д. Бадања	4 300	1 000	5 200	21 400	31 900 д.
8) Чокешина	5 00	/	/	/	5 000 д.
9) Ново Село	4 670	1 100	300	/	6 070 д.
10) Грнчара	17 150	2 500	6 500	53 500	79 650 д.
11) Брасина	6 500	1 300	5 200	33 482	46 482 д.
12) Ковиљача	8 500	2 800	3 200	60 500	75 000 д.
13) Тршић	3 500	1 000	5 000	29 500	39 000 д.
14) Дворска	5 200	2 200	3 000	12 960	23 360 д.
15) Недељице	11 740	780	3 200	33 050	48 770 д.
16) Зајача	11 500	1 300	8 200	61 000	82 000 д.
17) Г. Бадања	6 100	1 300	1 000	31 600	40 000 д.
Укупна штета	175 050	28 830	74 140	508 513	786 533 д.

Мачвански срез и град Шабац

1) Бадовинци	3 000	1 800	1 200	9 000	15 000 д.
2) Баново Поље	5 000	2 000	2 000	187 000	196 000 д.
3) Бела Река	5 000	1 000	1 000	3 000	10 000 д.
4) Белотић	5 170	900	3 000	4 700	13 770 д.
5) Богатић	30 000	5 000	2 350	115 000	152 350 д.
6) Глоговац	9 250	4 400	12 000	15 350	41 000 д.
7) Глушци	8 000	1 600	15 000	92 649	103 749 д.
8) Дреновац	31 380	5 650	10 000	28 720	75 750 д.
9) Дубље	2 500	1 200	800	45 500	50 000 д.
10) Дуваниште	(Ова зграда употребљена је за школу после рата)				
				15 000	15 000 д.
11) Засавица	5 000	1 200	3 000	12 500	21 700 д.
12) Змињак	18 750	2 520	6 000	7 000	34 270 д.
13) Клење	10 000	5 000	3 000	17 000	35 000 д.
14) Липолист	2 850	1 300	3 200	2 050	9 400 д.
15) Метковић	6 150	2 500	3 000	54 000	65 650 д.
16) М. Митровица	2 040	3 700	6 400	11 600	23 740 д.
17) Ноћај	9 000	4 080	3 000	66 000	82 080 д.
18) Петковица	3 000	1 000	3 000	5 000	12 000 д.
19) Причиновић	54 100	3 800	4 000	49 000	110 900 д.
20) Прњавор	25 900	12 100	22 000	200 000	260 000 д.
21) Равње	10 000	7 000	5 000	60 000	82 000 д.
22) Раденковић	12 230	13 520	9 420	35 875	71 045 д.
23) Рибари	9 700	4 000	5 400	26 800	45 900 д.
24) С. Ноћајски	2 500	1 500	1 200	23 660	28 860 д.
25) С. Црнобар.	1 200	800	400	1 000	3 400 д.
26) Слеччевић	15 000	5 000	5 000	80 000	105 000 д.
27) Совљак	1 850	400	1 800	7 400	11 450 д.
28) Табановић	26 620	4 880	8 590	22 200	62 200 д.
29) Узвеће	6 000	1 800	1 500	16 990	26 290 д.
30) Ц. Бара	10 000	5 000	5 000	20 000	40 000 д.
31) Шеварице	23 000	4 000	10 000	50 000	87 000 д.
32) Штитар	4 000	2 000	1 235	9 000	16 235 д.
33) Шабац	40 900	4 890	3 500	42 000	81 290 д.

Укупно 389 090 115 540 148 405 1334 994 1988 029 динара

Посавотамнавски срез

1) Белотић	3 000	1 000	2 000	12 000	18 000 А.
2) Вукошић	4 000	2 000	2 000	4 000	12 000 А.
3) Дебрц	17 000	8 000	8 000	44 000	77 000 А.
4) Драгиње	12 500	4 100	3 500	44 000	64 100 А.
5) Јазовник	16 950	1 300	3 000	3 200	24 450 А.
6) Јаловик	2 200	1 620	2 500	25 000	31 320 А.
7) Каона	15 000	3 000	2 000	20 500	40 500 А.
8) Каменица	18 000	2 000	2 000	11 000	33 000 А.
9) Коцељева	20 000	4 000	5 000	40 105	69 105 А.
10) Крнуге	4 000	1 500	2 000	10 000	17 500 А.
11) Лојанице	7 250	1 130	2 600	6 975	17 955 А.
12) Месарци	8 700	1 750	2 160	24 100	36 710 А.
13) Меховине	5 000	2 000	3 000	6 040	16 040 А.
14) Прово	5 140	800	12 000	17 000	34 940 А.
15) Рибаке	2 000	1 500	2 500	10 000	16 000 А.
16) Свилеува	7 500	4 500	3 000	12 300	27 300 А.
17) Црниљево	4 000	1 500	2 000	14 900	22 400 А.
Укупна штета	152 240	41 700	59 260	305 120	558 320 А.

Поцерски срез

1) Варна	6 500	3 000	3 000	128 500	141 000 А.
2) Г. Врањска	3 000	2 000	5 000	10 000	20 000 А.
3) Десић	6 310	1 900	5 000	2 000	33 210 А.
4) Добрић	10 230	6 000	200	6 220	22 650 А.
5) Драгојевац	3 030	450	1 000	8 000	12 480 А.
6) Јевремовац	8 000	2 000	5 000	10 000	25 000 А.
7) Криваја	8 000	3 000	8 000	27 620	46 620 А.
8) Мајур	20 200	1 000	500	60 000	81 700 А.
9. М Врањска	5 000	4 000	3 000	6 000	18 000 А.
10) Метковић П.	7 000	2 150	1 000	5 000	15 150 А.
11) Накучани	8 000	4 000	3 000	21 000	36 000 А.
12) Орид	15 000	15 000	7 000	50 000	87 000 А.
13) Цуљковић	4 150	2 050	150	4 900	11 250 А.
Укупна штета	104 420	46 550	41 850	357 240	550 060 А.

Рађевски срез

1) Крупањ	10 000	3 000	7 000	23 560	43 560 д.
2) Цветуља	6 570	1 520	3 000	15 200	26 290 д.
3) Комирић	11 650	400	2 000	13 800	27 850 д.
4) Д. Трешњица	10 650	2 900	3 000	36 250	52 800 д.
5) Ставе	8 490	2 810	5 000	6 860	23 160 д.
6) Радаљ	12 450	3 200	6 000	30 545	52 195 д.
7) Завлака	/	/	/	9 300	9 300 д.
8) М. Зворник	8 450	2 050	4 500	8 000	23 000 д.
9) Мојковић	2 500	620	1 800	/	4 920 д.
10) Б. Црква	14 100	3 400	6 531	20 000	44 031 д.
11) Костајник	7 000	1 150	3 000	108 211	119 361 д.
12) Цулине	18 250	6 700	5 950	155 100	186 000 д.
Укупна штета	101 660	27 750	47 781	426 826	612 467 д.

УКУПНА ШТЕТА У ОКРУГУ	1 063 180	263 020	409 936	3 634 278	5 397 904 д. ³
--------------------------	-----------	---------	---------	-----------	---------------------------

Просечно, дакле, свака школа у округу имала је ратну штету од око 52 920 динара. Међутим, услед пограничног положаја, највише су страдале школе у азбуковачком срезу, који је и најсиромашнији у целом округу, што је још теже.

Ево како изгледа просечна штета по једној школи у свим срезима подринског округа:

Азбуковачки срез	—	—	—	—	—	—	—	—	—	90249 динара
Јадрански срез	—	—	—	—	—	—	—	—	—	46266 динара
Мачвански срез и ШАБАЦ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60243 динара
Посавотамнавски срез	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32842 динара
Поцерски срез	—	—	—	—	—	—	—	—	—	42312 динара
Рађевски срез	—	—	—	—	—	—	—	—	—	51038 динара

Највећи део штете, чак 67,32%, долазило је на саме школске зграде. Њих је непријатељ на разне начине уништавао: рушио, скидао кровове, односио и палио столарију, подове и ограду. Своја зверства, међутим, доста често је исказивао паљењем школских зграда и њиховим уништењем до темеља. Најгнуснији злочин ове врсте он је извео у Прњавору, где је августа 1914. године у школску зграду затворио око 60 људи, жена и деце, а онда је запалио.⁴

У каквом стању су се налазиле школске зграде у азбуковачком, јадранском и рађевском срезу, школски надзорник у свом извештају веома кратко описује: „Школе су намерно пустошене и рушене од стране непријатеља, нарочито првом инвазијом. После тога, дуготрајним и крвавим бојевима, који су се водили нарочито по овом школ-

³ Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, фонд у сребивању.

⁴ Исто.

Годишњи извештај о стању народних школа у азбуковачко-јадранско-рађевском школском срезу за 1918/1919. школску годину.

ском срезу као пограничном — потпуно су унакажене, да су од многих остали само голи зидови.“⁵

Детаљнији опис школских зграда дао је и школски надзорник за мачвански школски срез у свом полугодишњем извештају: „Да су готово све школске зграде и наставнички станови, као и остале потребне стаје у дворишту школском, упропашћене од непријатеља и несавесних мештана; да апсолутно ни на једној школској згради није било прозора ни прозорских окана, па чак ни врата. Патоси су негде поваћени и пренети у друге приватне зграде, а негде и потпуно изгорели. На неким школским зградама кровови су порушени гранатама, а неке су зграде запаљене и изгореле, те су само зидови остали. У већини школских зграда налажене су гомиле ђубрета и земље на којој је проникла трава, јер је киша стално падала кроз отворене прозорске рупе у учионице. Уопште, од некадашњих лепих и здравих школских зграда пре рата, почетком ове године готово све зграде биле су неупотребљиве за рад.

У дворишту су биле ископане велике јаме, у којима су биле смештене шљиве ради превирања, као и грдне каце и аламбик за пециво ракије, а по дворишту растурана цибра, која ствараше смрад. Школски намештај: клупе, табле, рачуналке, ормане, слике, мапе, књиге — уопште сав школски намештај, упропастили су непријатељи, а оно мало што је било остало као: окна на прозорима, узидане пећи у учионицама, штедњаци у кухињама, па чак и пумпе од бунара и све што се још могло употребити, разграбили су несавесни мештани и сељаци из околних села.“⁶

Слично стање школских зграда констатује и школски надзорник у шабачком школском срезу: „Округ Подрински био је попрिште наших најогорченијих борби за време навале аустријских трупа. Том приликом све је уништено што се могло уништити, а школе су, већином до зидова, сасвим опљачкане и из њих однет намештај, учила, књижнице, збирке, прозори, пећи, врата, ограда, учитељске ствари и намештај. Остали су само голи зидови и кровови. Што није непријатељ упропастио то су довршили, на жалост, поједини несавесни мештани, нарочито стакло од прозора.“⁷

Школски надзорник за поцерски школски срез у свом извештају о школским зградама каже: „Цео овај крај у повереном ми школском срезу био је ратно поприште, па је тако морао и проћи, јер се вели: „Тешко земљи куда војска прође“. А овим крајем војска и беганија је пролазила од мобилизације 1914. године па до сада. Све школске зграде претрпеле су као јавне грађевине више штете и кварежи но приватне грађевине. Услед ратних прилика било је школа које су порушене више, а неке мање. Код свих школа највише су кварени, однети и упропашћени прозори, пећи, врата, а кваке и браве са врата свугде однете и нигде их нема. Ни у једној школи нисам на-

⁵ Исто, Полугодишњи извештај о стању народних школа у мачванском школском срезу за 1918/1919. школску годину.

⁶ Исто, Годишњи извештај о стању народних школа за град Шабац и школски срез шабачки за 1918/1919. школску годину.

⁷ Исто.

шао да сада постоји школско звоно, иако га је готово свака школа имала.“⁸

Како су поједине школе страдале у току рата, најбоље се види из сећања Јелисавете Поповић, учитељице школе у Белој Цркви, чији је она била први послератни управитељ. С тим у вези она каже: „Ја сам својим очима гледала када се једна чета непријатељске војске уселила у школу. И тога тренутка један војник је скинуо врата двокрилна) од ходника и исцепао их за потпалу, а тако исто су и ограду ложили. Зар сам ја смела нешто рећи? Зар су се непријатељи освртали на учитеље и управитеље...? За време бежаније, сви наши сељаци са Дрине бежали су у правцу Беле Цркве, па и они су доста оштетили зграде и намештај. Школска књижница, коју сам на таван школског стана склонила, и сав други намештај — уништен је 1914. године у октобру и новембру месецу, када смо по други пут бежали и када се непријатељ задржао месец дана код школе и све уништио. Тако да нисам нашла ниједну књигу, орман од књижнице и многе скамије исечене су биле, а када је дошла и трећа бежанија — довршено је и са осталим скамијама.“⁹

Овакво уништавање било је редовна пракса у највећем броју школа. Стога школски надзорник за мачвански школски срез каже: „Али већи број школа био је потпуно без намештаја, а о училима да и не говорим. Ни у једној школи нисам видео рачуналку, таблу, мапу.“¹⁰

Оскудицу школског намештаја и наставних средстава осетиле су и основне школе у Шапцу. Због тога председник шабачке општине и школског одбора тражи од Министарства просвете 28. фебруара 1919. године одобрење бесплатног превоза учитељу Димитрију Момчиловићу, који је у Инђији, или неком другом месту, требало да набави, првенствено, реквирирани намештај, и то: клупе за 400 бака, 10 табла, 10 столова, 20 столица и 10 рачуналки.¹¹

Систематским пустошењем непријатељ је уништио, скоро све, бацке, школске и народне књижнице. Према речима школског надзорника за мачвански школски срез, у школама његовог среза није се могла наћи ниједна књига, док је од школске архиве једино школа у Грабовцу имала свој школски уписник.¹² С обзиром на то да је слична ситуација била и у осталим школским срезевима, чињеница

⁸ Исто, Годишњи извештај о стању народних школа у поцерском школском срезу за 1918/1919. школску годину.

⁹ М. Исић, Основно школство у Рађевини 1918—1941, Годишњак МИАШ, 18, Шабац, 1984, 167/169.

¹⁰ Као напомена 6.

¹¹ Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, Молба председника шабачке општине и школског одбора Витомира Васића упућена 28. фебруара 1919. године Министру просвете.

¹² Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, Годишњи извештај о стању народних школа у мачванском школском срезу за 1918/1919. школску годину.

да је штета над књигама, заједно са школском архивом и канцеларијским материјалом, износила свега 7,59% укупне штете, није у суштини са стварним стањем књижног фонда по школама, већ је последица слабе снабдевености школа књигама, као и слабог утицаја књиге код сеоског становништва.

Још очигледнији пример сиромаштва и слабе опремљености подринских школа показује висина ратне штете над училима. Наиме, и поред знатног уништења, она је износила свега 4,87% укупне ратне штете. Очигледно је да су школе имале веома мало наставних средстава и да су она била доста примитивна, а веома често дечјом и наставничком руком изграђена. Ништа бољу слику о опремљености школа пре првог светског рата не даје ни висина досуђене ратне штете над уништеним школским намештајем. Наиме, иако износи 19,69%, с обзиром на степен уништености, то је изразито низак проценат. Разлоге и овде морамо тражити у доста скромном намештају којим су школе располагале пре првог светског рата.

Имајући све ово у виду, мада доста висока, ратна штета над основним школама у Подрињу је практично још већа, јер је оштећен велики број школских зграда, а све су школе остале, скоро потпуно, без намештаја, наставних средстава и књига. Зашто штета није била већа, последица је, пре свега, у некавалитетно зиданим школским зградама, недовољном снабдевености књигама, слабој и доста примитивној опремљености школским намештајем и наставним средствима.

Због стања у којем су се нашле школе после завршетка првог светског рата, Окружни школски одбор је, својом одлуком од 21. децембра 1918. године О. Бр. 44, наредио свим среским начелницима, општинским судовима и школским одборима у округу и Суду општине и града Шапца да се школске зграде и учитељски станови одмах оправе, окрече и доведу у исправно стање, да се набави најпотребнији намештај, учила и огрев, а све у циљу отпочињања школског рада.¹³ Ова наредба, међутим, није имала реалне основе, пошто у току 1918. и прве половине 1919. године општине нису скупљале неопходни прирез од становништва, јер нису биле саставиле своје буџете. Стога, дакле, није био убиран ни школски прирез. Осим касног завршетка рата у току 1918. године, последица овакве неажурности општинских власти била је условљена и њиховом жељом да што мање оптерете становништво обавезним дажбинама, јер ће им оно да буде потребно као гласачка машина на изборима који су долазили. Због свега овога за своје издржавање у првој послератној школској години школе су се морале сналазити на различите начине, тим пре што се доста одуговлачило и са исплатом ратне штете. Поред разних такси, поклона и сл., најзначајнији извор за издржавање школе су налазиле у добровољним прилозима грађана које су ови давали на рачун приреза. Примера ради, на овај начин у мачванском школском срезу до краја априла 1919. године било је скупљено 46 373 круне. За овај срез је карактеристично да су школе прилоге добијале и из Сре-

¹³ Као напомена 4.

ма, а још више из источне Босне. Из ових крајева стизале су и чита-ве пошиљке школског намештаја и наставних средстава.¹⁴

С обзиром на висину ратне штете, а још више и на стварно стање школских зграда, намештаја, књига и учила, добровољни прилози грађана у новцу нису били довољни ни за најнужније оправке и најнеопходније набавке. Због тога се морало прибегавати и другим начинима, као што су: добровољни рад, кулук и сл. Међутим, управо код ових начина била је неопходна крајња обазривост, јер је овај крај, због великог броја људских жртава у рату, нарочито осећао недостатак радне снаге и морало се водити рачуна да се са добровољним радом и кулуком не пређе одређена граница. Требало је, наиме, омогућити обнављање разорених газдинстава и обрађивање сваке стопе земље, а уз то сиромашнима дати могућност да код богатијих сељака нешто и зараде, поготову што су наднице биле доста високе. Услед овога поједине општине су се, најчешће преко школских надзорника, обраћале Шабачкој окружној команди, Војној станици и другим војним јединицама, да се у интересу школе поједини војни обвезници из дотичних села, који су мајстори, ослободе за 10—15 дана, ради оправке школских зграда.¹⁵ На овај начин поједине школске зграде оправљене су доста брзо и јефтино.

Међутим, и онда када су поједине школске зграде, бар делимично, оспособљене за рад, настајале су тешкоће друге природе. Требало је набавити неопходни намештај, учила, дрва за огрев, платити школског служитеља, а новца није било. Стога су поједини наставници приређивали забаве по селима и на тај начин школи доносили одређени новац. Појединци су, чак, давали и свој новац за набавку најнужнијих потреба, а уместо служитеља, који се у недостатку радне снаге није могао наћи за веома ниску месечну зараду од 200 круна, користили су чланове своје породице, или пак старије ученике. Неке општине су овај проблем решавале и на тај начин што су за служитеља кулуком, на недељу дана, одређивале одраслије дечаке из задружнијих породица.¹⁶

Поједине школе, превасходно у Мачви, долазиле су у овим приликама чак и до свог намештаја. Наиме, непријатељ је у тим местима оснивао, у време окупације, своје школе, користећи школски намештај из постојећих школа. По његовом одласку тај намештај углавном

¹⁴ Као напомена 6. Школе у мачванском школском срезу сакупиле су следећи добровољни прилог: Бадовинци 3 700 круна, Прњавор 3 777 круна, Табановић 3 200 круна, Липолист 3 039, Белотић 3 000, Рибари 3 000, Баново Поље 3 000, Мачванска Митровица 2 299, Штитар 2 250, Клење 2 069, Глоговац 1 875, Глушци 1 800, Црна Бара 1 500, Равње 1 375, Ноћај 1 200, Раденковић 1 150, Богатић 1 100, Шеварице 950, Бела Река 930, Змињак 850, Дреновац 600, Дубље 400, Салаш Црнобарски 309, Салаш Ноћајски 300, Петковица је добила на позајмицу 1 200 круна. — У овом списку налазе се школе у Прњавору, Липолисту, Рибарима, Штитару, Змињаку и Петковници, пошто су оне, због недоласка на дужност надзорника за шабачки школски срез, биле од 4. јануара па до 1. маја 1919. године придодате мачванском школском срезу.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

су разграбили несавесни мештани. Када су се у ова села и њихове празне школе вратили учитељи, сазнавши где се намештај налази, уз помоћ општинских власти, одлазили су у куће дотичних мештана и из њих враћали све оно што је из школа однесено.¹⁷

Да би се дошло до најнужнијег намештаја, неопходних учила и наставних средстава, поједини школски одбори су се обраћали Округном школском одбору и Дирекцији плена са молбом да им се изда бар потребан материјал за израду школског намештаја. Како овај начин није дао очекиване резултате, наставници су уз помоћ школског надзорника, нарочито у мачванском школском срезу, ступили у везу са наставницима из Срема и од њих добијали обавештења где се може добити реквирирани намештај из мађарских школа и на који начин. Затим су управитељи школа или општински чиновници ишли код команданта места где је било таквог намештаја, те је тако знатан број првенствено мачванских школа добио бесплатан леп школски намештај и учила. На овај начин снабделе су се следеће школе:

1) Раденковићка: 24 школске клупе са по три седишта, 3 велике школске табле, 3 катедре, 2 велика ормана (1 стаклени), 1 нова пећ, 4 стола и 3 чивилука.

2) Равањска: 25 обичних школских клупа са по два седишта, 14 бољих клупа са по три седишта, 1 катедра са столом, 1 школска табла, 1 чивилук и 14 урамљених великих зидних слика за очигледну наставу.

3) М. Митровићка: 14 бољих школских скамија, 1. сто, 1 катедра, 1 велика школска табла, 1 велики орман за књижницу, 2 столице, 2 чивилука, 1 слика Њ. В. Краља Петра, 1 слика Св. Саве (урамљена), рачунаљка нова са 100 куглица, 1 пећ за школу, 16 великих урамљених зидних слика за очигледну наставу и сав прибор за прање руку.

4) Глушачка: 30 бољих школских клупа (6 са по два, а остале са по три седишта), 1 школска табла, 1 катедра.

5) Салашноћајска: 15 бољих школских клупа, 1 школска табла,

6) Ноћајска: 30 бољих школских клупа са по три седишта, 1 постоље, 1 двокрилни орман, 4 чивилука и 1 ногаре за таблу.

7) Засавичка: 30 бољих школских клупа са по три седишта, 1 орман за књижницу, потребна количина дасака за оправку.

8) Табановићка: 30 бољих школских клупа са по три седишта, 2 школске табле, 1 рачунаљка.

9) Клењска: 3 школске клупе, 1 школска табла (из раденовићке школе као вишак).

10) Штитарска: 41 клупа гвоздене конструкције, 2 табле, 2 катедре, 2 столице.

11) Прњаворска: 20 клупа, а приликом одласка школског одбора у Босну добијен је сав школски намештај који се налазио у Бијељини.

¹⁷ Исто.

12) Узвећка: 10 скамија.¹⁸

На овај начин намештајем и училима снабдевале су се и поједине школе из шабачког и поцерског школског среза, те је оскудица у њима много мања, мада школски надзорник за шабачки школски срез констатује: „За школе: Шабачку на Камичку, Петковичку, Рибарску није се могао набавити намештај, те су деца донела од куће столице, шамлице, а Камичка школа служи се са 35 баштенских клупа и 10 простих клупа, сем столица и шамлица, уместо правих школских клупа. Уместо школских табли служи се, по невољи, парчадима широких дасака, вратима, плехом, дебелом картонском хартијом, уколико се и то може наћи.“¹⁹

Када је овако опремљена једна школа у Шапцу, онда је разумљиво зашто у већини, пре свега, планинских села азбуковачког, јадранског и рађевског среза деца доносе треножне столице од својих кућа и на њима по неколико часова седе у неприродном положају, а уместо школске табле пишу на вратима учионице. Наиме, у овим срезovima „школским намештајем — нарочито скамијама — снабдевену су само: Лозничка, Новоселска, Јадрансколешничка, Крупањска, Малозворничка и Соколска школа (Ставе), а остале се још муче са којекаквим стварима, које им служе уместо скамија. О осталом намештају ни помена нема. Уместо школске табле учитељи су се служили на много места дрвеним столом, чије су ноге биле окренуте зиду, разним комадима широке даске, картона итд. Писало се угљеном уместо креде!“²⁰

Оправке зграда, набавка намештаја и училиа нису се, дакле, могле ни замислити без иницијативе и самопрегорног рада и пожртвовања самих наставника. Сви су се они, одмах по демобилизацији или по повратку из бежаније, враћали својим школама, где су редовно затицали пустош, не само у школама већ и у својим некадашњим становима, из којих су углавном сељаци из околних села, поред непријатеља, однели сво покућство. „Али ни крајња немаштина ни оскудица у свему, ни зимске хладноће нити најтеже и изузетне прилике нису омеле српске учитеље који и сувише слаби и изнурени дуготрајним ратовима, враћајући се са војних дужности — ипак похиташе својим школама, те од рушевина скрпише нешто школског крова и у њему весело наставише давно прекинути школски рад.“²¹

Захваљујући иницијативи наставника и, превасходно, добровољним радом и прилозима најсвеснијих мештана, знатан број

¹⁸ Као напомена 12. — Намештај за школе у Равњу и Мачванској Митровици добијен је, првенствено, заслугом учитеља г. Емила Теофановића из Сремске Митровице. Овај учитељ је бесплатно вршио полудневну наставу од 17. јануара па до 31. марта 1919. године у школи у Мачванској Митровици. — Набављање намештаја из Бијељине за школу у Прњавору је највећим делом заслуга Милана Срдановића, економа из Прњавора, који је у Босни купио 32 000 круна добровољног прилога за прњаворску школу.

¹⁹ Као напомена 4.

²⁰ Као напомена 5.

²¹ Исто.

школа мада доста касно, бар привремено, оспособљен је да прими ученике у школској 1918/1919. години. На њеном крају у подринском округу радиле су следеће школе:

Азбуковачки политички срез

1) Љубовија	28. IV 1919. год.	2) Царина
(Пецка)	12. III 1919. год.
		3) Г. Буковица	4. IV 1919. год.

Јадрански политички срез

1) Ковиљача	4. I 1919. год.	8) Недељице	17. III 1919. год.
2) Чокешина	2. II 1919. год.	9) Лешница	31. III 1919. год.
3) Ново Село	27. II 1919. год.	10) Г. Бадања	2. IV 1919. год.
4) Лозница	1. III 1919. год.	11) Грнчара	3. IV 1919. год.
5) Зајача	1. III 1919. год.	12) Д. Бадања	19. IV 1919. год.
6) Јаребице	6. III 1919. год.	13) Ј. Лешница	18. V 1919. год.
7) Брасина	10. III 1919. год.	14) Текериш	9. VI 1919. год.

Рађевски политички срез

1) Крупањ	1. I 1919. год.	4) М. Зворник	3. IV 1919. год.
2) Б. Црква	28. I 1919. год.	5) Мојковић	18. V 1920. год.
3) Ставе	3. IV 1919. год.	6) Комурић	20. V 1920. год.

Мачвански школски срез

1) Бадовинци	15. I 1919. год.	12) Ноћај	6. IV 1919. год.
2) Баново Поље	1. II 1919. год.	13) Причиновић	1. IV 1919. год.
3) Белотић	7. V 1919. год.	14) Равње	1. IV 1919. год.
4) Богатић	1. II 1919. год.	15) Раденковић	30. I 1919. год.
5) Глоговац	1. II 1919. год.	16) Салаш
Ноћајски	1. V 1919. год.
6) Глушци	14. IV 1919. год.	17) Салаш
Црнобар.	28. IV 1919. год.
7) Дреновац	31. III 1919. год.	18) Табановић	24. II 1919. год.
8) Дубље	1. III 1919. год.	19) Узвеће	24. IV 1919. год.
9) Клење	19. XII 1918. год.	20) Шеварице	16. III 1919. год.
10) Црна Бара	19. II 1919. год.		
11) М. Митровица	17. I 1919. год.		

Шабачки школски срез

1) Школа на
Камичку	25. III 1919. год.	3) Бела Река	7. III 1919. год.
2) Школа у Кара-
Ђорђевој	17. II 1919. год.	4) Десић	17. II 1919. год.
		5) Добрић	12. III 1919. год.
		6) Змињак	6. II 1919. год.

7) Липолист	5. XII 1918. год.	11) Прњавор	3. I 1919. год.
8) Мајур	14. IV 1919. год.	12) Рибари	7. V 1919. год.
9) П. Метковић	10. II 1919. год.	13) Штитар	3. III 1919. год.
10) Петковица	20. II 1919. год.		

Поцерски школски срез

1) Варна	11) Драгиње
2) Г. Врањска	12) Јазовник
3) Драгојевац	13) Јаловик
4) Јевремовац	14) Каона
5) М. Врањска	15) Коцељева
6) Накучани	16) Крнуде
7) Орид	17) Меховине
8) Белотић	18) Прово
9) Рибаке	19) Вукошић
10) Дебрц	20) Црниљево ²²

Дакле, у првој послератној школској години није радило 26 школа, од чега највише у најсиромашнијим срезовима, азбуковачком и рађевском. У њима је, наиме, од 22 школе радило свега 9.²³ Поред оштећења на школским зградама ове школске године већина школа није радила услед недостатка наставника. Примера ради, у Азбуковици и Рађевини могло је да ради још 10 школа, али у њима није било наставника.²⁴ Из истих разлога није радило ни десет школа у поцерском и мачванском школском срезу. Тако се, поред тешкоћа око санирања зграда и набавке неопходног намештаја и учила, основно школство у Подрињу морало суочити са још једним проблемом, такође ратом проузрокованим, проблемом недостатка наставника.²⁵

²² Као напомене 4, 5, 8, 12. Датуми означавају почетак рада школа. За Поцерски школски срез немамо податке о отварању појединих школа.

²³ Исто. Нису радиле школе у: Великој Реци, Узовници, Грачаници, Доњој Љубовићи, Горњој Љубовићи, Оровици, Горњој Трешњици (азбуковачки срез), Драгинцу, Јошеви, Тришићу, Дворској (јадрански срез), Цветули, Доњој Трешњици, Радаљу, Завлаци, Костајнику, Цулинама (рађевски срез), Слеччевићу, Цуљковићу, Засавици, Мачванском Метковићу, Совљаку (мачвански школски срез), Криваји, Лојаницама, Месарцима, Каменици и Свилеуви (поцерски школски срез).

²⁴ Архив Југославије, исто. На основу молбе школског надзорника за срезове јадрански, азбуковачки и рађевски упућене Министарству просвете 1. марта 1919. године требало је поставити наставнике у следеће школе азбуковачког и рађевског среза: Костајник, Радаљ, Доња Трешњица, Завлака, Цветуља, Горња Трешњица, Оровица, Велика Река, Грачаница и Узовница.

²⁵ Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, фонд у сређивању:

Списак учитеља у подринском округу крајем 1918/1919. школске године:

Азбуковачко-јадранско-рађевски школски срез: Лозница — Борислав Пантелић, Драгутин Тешић, Богдан Васић, Тома Поповић, Никола Не-

надовић, Косара Петровић, Катарина Васић; *Ковиљача* — Милан Митровић, Милица Митровић; *Брасина* — Владимир Симић, Драга Симић; *Грнчара* — Михаило Арсеновић; *Лешиница* — Даринка Јаковљевић; *Ново Село* — Ружа Павловић; *Јаребице* — Сретен Протић; *Горња Бадања* — Миленко Марковић; *Доња Бадања* — Стојан Росић; *Текерши* — Косара Костић; *Крупна* — Сава Бурић, Милева Бурић; *Бела Црква* — Јелисавета Поповић, Смиља Новаковић; *Мали Зворник* — Миливој Јаковљевић; *Мојковић* — Добрија Петровић; *Ставе* — Босиљка Тадић, Софија Тадић; *Љубовија* — Драгутин Спасовић, Милован Миловановић, Милева Виторовић; *Горња Буковица* — Тихослав Ковачевић; *Јадранска Лешиница* — Катница Грбановић, Милутин Јевтић; *Недељице* — Милан Ивановић, Видосав Видаковић; *Чокешина* — Мина Јовановић; *Комирић* — Сава Станојевић, Сретен Муџић; *Царина* — Јован Милутиновић, Жарко Ичић, Вукосава Губеревац.

Шабачки школски срез:

Школа на Камичку у Шапцу — Магдалена Паунковић, Софија Момчиловић (Катарина Цвијовић), Анка Костић, Јелена Поповић, Лепосава Петровић, Димитрије Момчиловић, Миладин Цвијовић, Борбе Д. Јовановић, Љубица Митровић, Коста Загорац. *Школа у Карађорђевој улици* — Лепосава Крстић, Митра Крстић, Анка Ковачевић, Јулијана Шопаловић, Лепосава Констаниновић, Мара Глигоријевић, Јован Крстић, Милан Михаиловић. Школа у Поцерској учизи није радила ове школске године, а њена зграда била је уступљена гимназији. *Бела Река* — Даница Недељковић; *Десић* — Зорка Лазаревић, Станко Лазаревић; *Добрић* — Даница Павловић, Милош Павловић; *Змињак* — Зорка Станимировић; *Липолист* — Зорка Поповић, Мирослава Тешић, Владимир Поповић; *Мајур* — Видосава Поповић, *Поцерски Метковић* — Зорка Симоновић, Надежда Симоновић; *Петковица* — Радослав Јовановић; *Прњавор* — Милан Гачић, Драга Гачић, Даница Спасић; *Рибари* — Милан Станојевић, Петар Петровић; *Штитар* — Сава Јовановић.

Мачвански школски срез:

Бадовинци — Милоје Поповић, Љубица Павловић, Ранко Павловић, Ружица Васић; *Баново Поље* — Душан Арнаутовић, Борка Арнаутовић; *Белотић* — Милан Мушкиња; *Богатић* — Живка Лазић, Душан Прица, Милена Лапчевић; *Глоговац* — Милош Дукић, Јелена Дукић; *Глушци* — Љубомир Шљивић, Лепосава Шљивић; *Дреновац* — Мирјана Јакшић; *Дубље* — Риста Василић, Персида Василић; *Засавица* — Стратимир Глишић, Зорка Глишић; *Клење* — Ружица Ралић, Софија Ралић, Јулијана Томић; *Мачвански Метковић* — Олга Петровић; *Мачванска Митровица* — Витомир Срњић; *Ноћај* — Милош Матовић, Драгољуб Вељановић; *Причиновић* — Тихомир Тривунац, Софија Тривунац; *Равње* — Младен Мијатовић, Љубица Мијатовић; *Раденковић* — Александар Дачић; *Салаш Ноћајски* — Станка Остојић, Зорка Петровић; *Салаш Црнобарски* — Љубомир Митровић; *Совљак* — Михаило Дрињаковић; *Табановић* — Михаило Тошовић, Живана Тошовић; *Узвече* — Љубомир Симић; *Црна Бара* — Драгутин Лаушевић, Десанка Симић; *Шеварице* — Коста Божовић, Константина Мојсиловић.

Поцерски школски срез:

Варна — Надежда Борђевић, Борбе Борђевић; *Горња Врањска* — Милан Бурић; *Драгојевац* — Петар Тасић; *Јевремовац* — Анка Атанацковић; *Мала Врањска* — Божидар Мирковић; *Накучани* — Загорка Милинковић, Живојин Живковић, Петар Борђевић; *Орид* — Љубица Филиповић, Наталија Ерић, Даринка Атанасијевић, Миливоје Јовановић; *Белотић* — Милева Токмаковић, Милан Шарац; *Вукошић* — Александар Бирић; *Дебrc* — Мара Михаиловић; *Драгиње* — Драгомир Јовановић; *Јазовник* — Душан Милутиновић; *Јаловик* — Милица Ивановић, Добросав Ивановић; *Каона* — Софија Симић, Михаило Симић; *Коцељева* — Јелица Даниловић; *Крнуле* — Урош Палеташевић; *Меховине* — Лепосава Станковић, Димитрије Станковић; *Прово* — Јелисавета Васић; *Рибаке* — Милосав Јовановић; *Црнићево* — Драгољуб Славковић.

Један број наставника пао је као жртва у рату, други се још нису били мобилисали, или се, пак, нису вратили из бежаније, мада треба поменути и чињеницу да је рат прекинуо школовање наставничког кадра.

Недостатак наставника осећао се и у оним школама које су почеле са радом, и то, пре свега, у азбуковачком, јадранском и рађевском срезу, где је било 54 одељења, а само 40 наставника. У поцерском школском срезу је са 37 одељења радило 30 наставника, а у мачванском срезу у 47 одељења ради 43 наставника. Најбоља ситуација је била у шабачком школском срезу, где је недостајао само један наставник, јер са 40 одељења ради 39 наставника.²⁶

Недовољан наставнички кадар, доста кратко трајање школске године, мали школски капацитети и велики број деце којима је рат прекинуо школовање условили су да Министарство просвете Краљевине СХС донесе одлуку Обр. 731 од 12. јануара и допуну те одлуке Обр. 1831 од 10. фебруара 1919. године, којом су сва деца, за школу дорасла, подељена у VI категорија, а настава се имала одвијати по скраћеном програму и кроз течајеве, док су само деца стигла за упис у школу 1918. године морала да буду редовно уписана у први разред.²⁷

Број ученика 1918/1919. школске године:²⁸

Школски срез	Уписаних			На крају шк. године			Завршило разред		
	м.	ж.	свега	м.	ж.	свега	м.	ж.	свега
Азбуковачко-јадранско-рађевски	2273	545	2818	2164	512	2676	2122	502	2624
Мачвански	1636	436	2072	1396	400	1796	1302	377	1679
Поцерски	2013	388	2401						
Шабачки (село)	903	298	1201	830	263	1093	823	261	1084
Шабац (град)	502	410	912	485	377	862	482	375	857
УКУПНО	7327	2077	9404						

Иако је имао највише школа које су радиле, највише одељења и највише наставника, мачвански школски срез је имао најмање ученика. Очигледно је, дакле, да је разорена равничарска Мачва тражила много радних руку, па макар оне биле и дечије. Истовремено,

Школски надзорници:

- 1) Војислав Качавенда — азбуковачко-јадранско-рађевски школски срез
- 2) Јован Костић — мачвански школски срез
- 3) Коста Загорац — поцерски школски срез
- 4) Живојин Крстић — шабачки школски срез.

²⁶ Као напомена 22.

²⁷ Службене новине Краљевине СХС, 01. 02. 1919, стр. 3.

²⁸ Као напомена 22.

произлази да је највише ученика у најсиромашнијем школском срезу, што се, између осталог, може тумачити као покушај да се бар млађи нараштај извуче из сиромаштва.

Веома се лако запажа и изузетно слабо школовање женске деце, пошто су она у школи заступљена са свега 22,08%. Нешто знатније њихово школовање је само у граду Шапцу, где је око 45% ученица. Оваквом стању узроке треба тражити у традиционалном схватању сељаштва да женској деци не треба школа, пошто се и без ње могу припремити да буду добре мајке и домаћице. У годинама када је требало да иду у школу она су, углавном, чувала стоку. Поред непросвећености родитеља, у планинским селима женска деца слабије су ишла у школу и због удаљености школе од куће, пошто је и по неколико часова требало пешачити кроз планински и кршевит терен, често по великој хладноћи, снегу и мразу, савлађивати непремошћене реке и потоке, а уз све то веома скромно одевена и обувена и, услед слабе исхране, физички доста исцрпљена.

Велика потреба за радном снагом у разореним и опустошеним газдинствима, уз споро обнављање школских зграда, недостатак наставног кадра и традиционално слабо школовање женске деце основни су разлози што школске 1918/1919. године у азбучовачко-јадранско-рађевском, мачванском и шабачком школском срезу на сваких 19 становника долази по један ученик и што је у овим срезovima остало неуписано, чак, 10 122 за школу дорасле деце односно 59,10%.²⁹

Податак о великом броју неуписане деце може да нам, у одређеној мери, објасни доста висок проценат ученика на крају школске године. Наиме, у школу су се уписивала она деца која су је могла и похаћати. Највећи проценат уписаних ученика су били ученици I разреда, односно ученици I и II категорије, чији рад у пољу није доносио много користи. Стога су из школе изостајали, превасходно, старији ученици. „Ово није зато што та деца не воле да походе школу, већ зато што су та деца, и мушка и женска, у 15. и 16. години, тс су од велике потребе и користи својој кући, јер замењују, у пољском раду и око стоке, одрасле укућане који су још у војсци.“³⁰ На крају године у највећем броју школа нису били ни ученици III категорије (деца која су пре рата свршила I или I и II разред), а требало је да се они упишу на III течај (од 1. новембра до 1. марта), јер је ово време, углавном, било пропуштено, пошто школе нису биле исправљене за рад.³¹

Управо, краткоћа школске године, а онда и полудневна, односно прекодневна настава у већини школа, због малих капацитета и недостатка наставника, утицали су да настава није могла да да потребне резултате. „Иако је наставни план и програм, због рата и његових последица, скраћен, ипак се програм неће моћи савладати у четвором-

²⁹ Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, Извештаји школских надзорника од 31. августа 1919. године о броју наставника, ученика, одељења, школа, неуписане деце и процента писмености.

³⁰ Као напомена 14.

³¹ Као напомена 12.

месечним течајевима, нарочито с децом I категорије, која треба да заврше основно школовање у 4 течаја. То неће моћи савладати зато што су и они дошли у школу са истом спремом као и ученици II категорије, тј. који су ступили у I разред, а за који важе редовне прилике.“³²

Отежано извођење наставе било је условљено и разним другим разлозима, као што је, на пример, недостатак уџбеника, Ђачког прибора и наставних средстава. „Чак се ни буквари ни читанке државног издања не могу добити у довољном броју од истог писца. При томе су и уџбеници и писаћи прибор скупи, а продају се већином само за српски новац, кога немају многи Ђачки родитељи, те су неки учитељи принуђени да сами набављају књиге за своју децу, а потом да их чекају за новац. Табле су неправилно ишпартане, а при том одвећ скупе (5 круна комад). При том ни деца нису увек пријемљива за наставу, јер су многа недовољно одевена, назебла и рђаво нахрањена (хране се већином сувим хлебом или пројом). Па ни сами наставници немају ниједну књигу, одакле би узимали грађу за своја предавања, нити пак стручних педагошких књига, где би нашли поуке за предавање, које би се изводило по формалним ступњевима, а на основу начела концентрације наставе.“³³

Због ових тешкоћа Министарство просвете Краљевине СХС донело је распис ОБр. 10154 од 22. маја 1919. године о што већој полазности ученика. Највише захваљујући томе, као и изузетном залагању наставника, у подринским школама проценат ученика који су завршили разред, односно течај износи, чак, 89,20%. Захваљујући овом допису, у старији разред преведени су и ученици рибарске школе, која је отпочела рад тек 7. маја 1919. године, али с тим да се у школској 1919/1920. години са њима ради два месеца по програму разреда — течаја — у којима су ове школске године били, како би добили потребну основу за даљи рад.³⁴

Поред свих тешкоћа са којима се суочавало подрињско основно школство у 1918/1919. школској години, знатан број деце стекао је елементарну писменост, што је од нарочитог значаја ако се зна да је у ово време у селима мачванског и шабачког школског среза писменост износила свега 32%, док је она у азбучковачко-јадранско-рађевском срезу достигала само 23,3%.³⁵

³² Исто.

³³ Исто.

³⁴ Као напомена 4.

³⁵ Као напомена 29.

SUFFERINGS OF ELEMENTARY SCHOOLS IN THE REGION OF PODRINJE DURING THE WORLD WAR I

In addition to considerable human sacrifices, the region of Podrinje, on account of its geo-strategical position, suffered in the course of the first World War also important material damage. It amounted, only as regards the elementary schools, to 5,397,904 dinars, i.e. 52,920 dinars per one school. Such a high loss was the consequence of considerable damages on a large number of school buildings and of the almost total destruction of school furniture, teaching aids and books in many schools.

The situation of Azbukovica and Radjevina, in vicinity of the frontier, caused the schools in these poorest areas of the region of Podrinje to suffer greatest losses, which is obvious from the amount of war damages, but also from the fact that at the end of the school year 1918—1919 in both these districts were active only a little more than 1/3 of all the schools.

In addition to considerable destruction of school buildings, annihilated furniture, ruined teaching aids and books, the war caused also, to a considerable extent, the shortage of teachers, since a number of them perished in the war, some of them still remained on military duty, whereas some others did not yet return from the exile and the war itself interrupted the normal schooling of the teaching staff.

The fact that many inhabitants of these regions perished in the war caused that a considerable number, in the first place of older children, did not attend school, for the destroyed households remained on them. If we add to this that, chiefly in villages, the girls attenden the school less than the boys, then we shall understand clearly why the literacy in the region of Podrinje in 1919 varied from 20 to 30 p.c. only.